

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
Харківський національний університет внутрішніх справ
Сумська філія
Кафедра соціально-економічних дисциплін

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ
з навчальної дисципліни «Основи економічної безпеки»
вибіркових компонент
освітньої програми першого (бакалаврського) рівня вищої освіти

081 Право (право)

за темою – «Економічна безпека держави як складова національної безпеки»

Суми 2023

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 30.08.2023 № 7

СХВАЛЕНО

Вченою радою
Сумської філії
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 29.08.2023 № 8

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з гуманітарних та соціально-
економічних дисциплін
Протокол від 29.08.2023 № 7

Розглянуто на засіданні кафедри соціально-економічних дисциплін Протокол від
29.08.2023 № 2

Розробник:

доцент кафедри соціально-економічних дисциплін Сумської філії ХНУВС, кандидат
економічних наук Парфентій Л.А.

Рецензенти:

1. Доцент кафедри бухгалтерського обліку та оподаткування Навчально-наукового інституту бізнесу, економіки та менеджменту Сумського державного університету, кандидат економічних наук, доцент Кравченко О.В.
2. Завідувач кафедри соціальних та економічних дисциплін факультету №2 Харківського національного університету внутрішніх справ, кандидат економічних наук, доцент Ткаченко С.О.

План лекції

1. Економічна безпека держави: завдання, об'єкти, суб'єкти та основні загрози.
2. Складові економічної безпеки держави.
3. Індикатори економічної безпеки держави.
4. Сучасні загрози економічній безпеці України.
5. Економічна злочинність як загроза економічній безпеці держави.

Література:

Нормативна:

1. Про основи національної безпеки України: Закон України від 19.06.2003 № 964-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2003. – № 39. – с. 351.
2. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України : Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 29.10.2013 № 1277. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1277731-13#Text>.

Основна:

3. Варналій З. С. Економічна безпека: Навч. посіб. / за ред. З. С. Варналія. –К.: Знання, 2009. – 647 с.
4. Ганущак Т.В. Фінансова безпека бізнесу: навч. посіб. / Т.В.Ганущак; ВНЗ "Київ. ун-т ринк. відносин". –Київ : Ун-т "КРОК", 2016. –264 с.
5. Економічна безпека : навчальний посібник / Користін О.Є. [та ін.] ; за ред. О.М. Джужі ; МОНУ. – Київ : Всеукраїнська асоціація видавців "Правова єдність" ; Алерта ; КНТ ; Центр учбової літератури, 2010. – 368 с.
6. Економічна безпека: підручник / авт. кол. ; за ред. д-ра екон. наук, проф. О. Б. Жихор, д-ра екон. наук, проф. О. І. Барановського. – К. : УБС НБУ, 2015.
7. Економічна безпека держави: сутність та напрями формування : монографія / Л. С. Шевченко, О. А. Гриценко, С. М. Макуха та ін. / за ред. д-ра екон. наук, проф. Л. С. Шевченко. — Х.: Право, 2009. — 312 с.
8. Економічна безпека підприємства: навчальний посібник / [Небава М. І., Міронова Ю.В.] – Вінниця : ВНТУ, 2017. – 73 с.
9. Економічна безпека України: монографія/ [Федоренко В.Г., Грищенко І.М., Новікова О.Ф. та ін.]. - К. : ТОВ "ДКС центр", 2017. - 380 с.
10. Економічна безпека України : сутність і напрями забезпечення : моногр./ В. Т. Шлемко, І. Ф. Бінько. – К.: НІСД. 1997- 144 с.
11. Економічна та майнова безпека бізнесу: навчальний посібник / Б.М. Андрушків, Л.Я. Малюта. –Тернопіль: ФОП Паляниця В.А., 2016. – 180 с.
12. Іванюта Т. М. Економічна безпека підприємства: Навч. посіб./ Т. М. Іванюта, А. О. Заїчковський. – К.: ЦУЛ, 2009. – 256 с.
13. Методичні рекомендації щодо оцінки рівня економічної безпеки України / за ред. А.І. Сухорукова. - К. : Нац. ін-т проблем міжпар. безпеки. 2003. – 64 с.

14. Моделювання економічної безпеки: держава, регіон, підприємство : моногр. / за ред. В. М. Гейця. - Х. : ВД «ІНЖЕК», 2006. - 240 с.
15. Мунтіян. В. Економічна безпека держави / В. Мунтіян. - К.: Вид-во КВІЦ. 1999. - 462 с.
16. Ортинський В. Л. Економічна безпека підприємств, організацій та установ: навч. посібник / В. Л. Ортинський, І. С. Керницький, З. Б. Живко . – Київ : Правова єдність, 2009 . – 542 с.
17. Отенко І. П. Економічна безпека підприємства: Навч. посіб./ І. П. Отенко, Г. А. Іващенко, Д. К. Воронков. – Харків: ХНЕУ, 2012. – 256 с.
18. Пашнюк Л. О. Загрози економічній безпеці підприємства та засоби їх нейтралізації / Л. О. Пашнюк // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Економіка. - 2013. - Вип. 10. - С. 93-97. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKNU_Ekon_2013_10_22.
19. Семкова Л. В. Економічна безпека регіонів / Л. В. Семкова // Вісник Приазовського державного технічного університету. Серія : Економічні науки. - 2014. - Вип. 27. - С. 63-69. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VPDTU_ek_2014_27_10.

Допоміжна:

20. Барановський О. І. Економічна безпека в Україні (методологія оцінки та механізми забезпечення): Монографія / О. І. Барановський. – К.: КНЕУ, 2004. – 759 с.
21. Бондар А. О. Світовий досвід державного управління економічною безпекою та його використання в Україні / А. О. Бондар. // Державне управління: удосконалення та розвиток. - 2013. - № 6. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Duur_2013_6_13.
22. Бреус. С. Забезпечення економічної безпеки держави шляхом технологічної реструктуризації промисловості / С. Бреус // Стратегічна панорама. - 2007. - № 1. - С. 141-147.
23. Васильців Т.Г. Економічна безпека підприємництва України: стратегія та механізми зміцнення: Монографія. – Львів: Арал, 2008. – 384с.
24. Гбур З. В. Економічна безпека України в сучасних умовах [Електронний ресурс] / З. В. Гбур // Інвестиції: практика та досвід. - 2018. - № 2. - С. 97-101.
25. Гбур З. В. Структура забезпечення економічної безпеки України в контексті європейської інтеграції [Електронний ресурс] / З. В. Гбур // Інвестиції: практика та досвід. - 2017. - № 23. - С. 98-102.
26. Донець Л. І. Економічна безпека підприємства: Навч. посіб. / Л.І. Донець, Н. В. Ващенко. – К.: ЦУЛ, 2008. – 240 с.
27. Єрмошенко М. М. Основні засади підвищення фінансової безпеки держави / М. М. Єрмошенко // Економічна безпека України: проблеми та перспективи. (Матеріали круглого столу) // www.niss.gov.ua.
28. Журавка, Ф. О. Сутність і роль фінансової безпеки суб'єкта підприємництва в контексті забезпечення його економічної безпеки [Текст] / Ф. О. Журавка, Л. А. Могиліна // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України: зб. наук. праць / Державний вищий навчальний заклад "Українська академія

банківської справи Національного банку України". – Суми, 2012. – Вип. 35. – С. 16 – 24.

29. Камлик М. І. Економічна безпека підприємницької діяльності. Економіко-правовий аспект: Навч. посіб./ М. І. Камлик. – К.: Атіка, 2005. – 432 с.
30. Ковальська Л. Л. Економічна безпека регіону: оцінка та механізми забезпечення / Л. Л. Ковальська, Л. В. Савош // Економічний форум. - 2014. - № 4. - С. 89-95. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecfor_2014_4_17.
31. Козаченко Г. В. Економічна безпека підприємства: сутність та механізм забезпечення : [монографія] / Козаченко Г. В., Пономарьов В. П., Ляшенко О. М. – К. : Лібра, 2003. – 280 с.
32. Кравчук Н. Я. Економічна безпека: навч.-метод.посіб./ Н. Я. Кравчук, О. Я. Колісник, О. Ю. Мелих. – Тернопіль: ТНЕУ, 2010. – 277 с.
33. Макалюк, І. В. Шляхи подолання загроз економічній безпеці підприємства [Текст] / І. В. Макалюк, А. Г. Гаврилова // Сучасні проблеми економіки і підприємництва. – 2016. – Вип. 18. – С. 137-144.
34. Мандзіновська Х. О. Економічна безпека держави: сутність, складові елементи та проблеми забезпечення / Х. О. Мандзіновська // Наукові записки [Української академії друкарства]. - 2016. - № 2. - С. 159–166. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nz_2016_2_20.
35. Міненко М. В. Сутність та види суб'єктів забезпечення економічної безпеки підприємств / М. В. Міненко. // Ефективна економіка. - 2014. - № 2. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2014_2_77.
36. Роговий. В. В. Економічна безпека України : Аналіт. доповідь / В. В. Роговий, А. Ю. Сменковський, І. Ф. Гнибіденко. С. М. Демченко. - К. : Апарат РНБОУ, 2006. - 271с.
37. Скриньковський Р. М. Діагностика безпеки підприємства в політико-правовій сфері / Р. М. Скриньковський, Р. І. Крамар, Х. В. Машталір // Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України. - 2016. - № 7. - С. 151-158. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vprc_2016_7_20.
38. Тарасенко О. Ю. Економічна безпека України: загрози та перспективи забезпечення / О. Ю. Тарасенко // Вісник Донбаської державної машинобудівної академії. - 2017. - № 1. - С. 184-187. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vddma_2017_1_34.
39. Ткаленко С. І. Інвестиційна безпека в умовах глобалізації фінансових потоків / Збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України. – 2010. – № 1. – С. 282-292.

Текст лекції

1. Економічна безпека держави: завдання, об'єкти, суб'єкти та основні загрози

Економічна безпека є провідною складовою національної безпеки держави.

Національна безпека - це захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечуються сталий розвиток країни, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних і потенційних загроз національним інтересам. Основними характеристиками національної безпеки держави є економічна незалежність, стабільність національної економіки, здатність до розвитку.

Відповідно, економічна безпека держави - це стан національної економіки, який дає змогу зберігати стійкість до внутрішніх та зовнішніх загроз, забезпечувати високу конкурентоспроможність у світовому економічному середовищі і характеризує здатність національної економіки до сталого та збалансованого зростання.

Якщо економічну безпеку розглядати як цілісну систему, то логічно виокремити її об'єкти та суб'єкти.

Об'єкти економічної безпеки держави:

- 1) економічна система країни;
- 2) окремі сфери діяльності: військової, соціальної, політичної, правової, інформаційної і т.д.;
- 3) суспільство з його інститутами, організаціями, фірмами, підприємствами;
- 4) особистість (індивід).

Суб'єкти економічної безпеки — держава і суспільство з усіма його інституціями. Якщо конкретизувати, то суб'єктами економічної безпеки є державні та місцеві органи виконавчої і законодавчої влади; міністерства, відомства, комерційні та некомерційні організації, громадські організації, окремі громадяни тощо.

Основними завданнями економічної безпеки є:

- а) забезпечення пропорційного та безперервного економічного зростання;
- б) подолання інфляції та безробіття;
- в) формування ефективної структури економіки;
- г) зменшення дефіциту бюджету та державного боргу;
- д) забезпечення соціального захисту і підвищення якості життя населення;
- е) стабілізація національної валюти;
- ж) підвищення конкурентоспроможності країни тощо.

Економічної безпеки можна досягти тоді, коли ступінь залежності країни від інших держав, а також ступінь загострення внутрішньополітичної, соціально-економічної та екологічної ситуації не перевищує межі, за якою втрачається національний суверенітет, послаблюється економічний потенціал, суттєво знижуються рівень і якість життя громадян.

Нехтування економічною безпекою держави може призвести до:

- руйнації внутрішнього виробництва;
- витіснення з внутрішнього ринку вітчизняних товаровиробників;
- банкрутства підприємств;
- підриву системи життєзабезпечення нації.

Для забезпечення стабільного економічного розвитку першочерговими завданнями є усунення загроз економічній безпеці країни.

Загрози економічній безпеці держави - це сукупність наявних та потенційно можливих явищ і чинників, що створюють небезпеку для реалізації національних інтересів у економічній сфері.

За ступенем впливу загрози поділяють на мінімальні, середні та максимальні.

Мінімальний рівень впливу загрози свідчить, що певна проблема зумовлює виникнення несприятливих умов для відтворюваних процесів в економіці.

Середній рівень впливу загрози вказує на те, що проблема спричиняє несприятливі тенденції в економіці.

Максимальний рівень впливу загрози показує, що проблема породжує необоротні негативні процеси в економіці.

За місцем виникнення загрози економічній безпеці держави можна поділити на дві групи: зовнішні та внутрішні.

Зовнішні загрози економічній безпеці держави:

- а) енергетична залежність національного виробництва;
- б) сировинна орієнтація експорту українських товарів;
- в) імпортна інтервенція товарів на внутрішній ринок та зростання залежності від імпортних поставок;
- г) висока заборгованість міжнародним фінансовим організаціям;
- д) низька конкурентоспроможність вітчизняних товарів на світовому ринку.

Внутрішніми загрозами економічної безпеки держави можуть бути:

- а) істотне скорочення валового внутрішнього продукту;
- б) зниження інвестиційної та інноваційної активності і науково-технічного та технологічного потенціалу;
- в) скорочення досліджень на стратегічно важливих напрямках інноваційного розвитку;
- г) нестабільність фінансової (передусім податкової) та грошово-кредитної політики держави;
- д) зростання дефіциту державного бюджету та внутрішнього боргу.

2. Складові економічної безпеки держави

Складовими економічної безпеки є: виробнича, демографічна, енергетична, зовнішньоекономічна, інвестиційно-інноваційна, макроекономічна, продовольча, соціальна, фінансова безпеки.

Виробнича безпека - це стан виробничої сфери країни, за якого забезпечується максимально ефективне використання наявних виробничих потужностей у країні, їх модернізація та розширене відтворення, зростання рівня інноваційності виробництва та підвищення рівня конкурентоспроможності національної економіки;

Демографічна безпека - це стан захищеності держави, суспільства та ринку праці від демографічних загроз, за якого забезпечується розвиток України з урахуванням сукупності збалансованих демографічних інтересів держави, суспільства й особистості відповідно до конституційних прав громадян України;

Енергетична безпека - це стан економіки, що сприяє ефективному використанню енергетичних ресурсів країни, наявності на енергетичному ринку

достатньої кількості виробників та постачальників енергії, а також доступності, диференційованості та екологічності енергетичних ресурсів;

Зовнішньоекономічна безпека - це стан відповідності зовнішньоекономічної діяльності національним економічним інтересам, що забезпечує мінімізацію збитків держави від дії негативних зовнішніх економічних чинників та створення сприятливих умов для розвитку економіки завдяки її активній участі у світовому розподілі праці;

Інвестиційно-інноваційна безпека - це стан економічного середовища у державі, що стимулює вітчизняних та іноземних інвесторів вкладати кошти в розширення виробництва в країні, сприяє розвитку високотехнологічного виробництва, інтеграції науково-дослідної та виробничої сфери з метою зростання ефективності, поглиблення спеціалізації національної економіки на створенні продукції з високою часткою доданої вартості;

Макроекономічна безпека - це стан економіки, за якого досягається збалансованість макроекономічних відтворювальних пропорцій;

Продовольча безпека - це стан виробництва продуктів харчування в країні, що здатний повною мірою забезпечити потреби кожного члена суспільства в продовольстві належної якості за умови його збалансованості та доступності для кожного члена суспільства;

Соціальна безпека - це стан розвитку держави, за якого держава здатна забезпечити гідний і якісний рівень життя населення незалежно від віку, статі, рівня доходів, сприяти розвитку людського капіталу як найважливішої складової економічного потенціалу країни;

Фінансова безпека - це стан фінансової системи країни, за якого створюються необхідні фінансові умови для стабільного соціально-економічного розвитку країни, забезпечується її стійкість до фінансових шоків та дисбалансів, створюються умови для збереження цілісності та єдності фінансової системи країни.

Фінансову безпеку можна розглядати на мікро- та макрорівнях. На мікрорівні фінансова безпека включає фінансову безпеку домогосподарств (особистості) та фінансову безпеку підприємств (установ, організацій).

На макрорівні розглядається фінансова безпека держави, яка містить такі структурні складові:

1. Банківська безпека - це рівень фінансової стійкості банківських установ країни, що дає змогу забезпечити ефективність функціонування банківської системи країни та захист від зовнішніх і внутрішніх дестабілізуючих чинників незалежно від умов її функціонування. Рівень банківської безпеки зростатиме за умови стабільності банківської системи, збільшення прибутку та оптимального використання її ресурсів для соціально-економічного розвитку країни. Забезпеченню та дотриманню фінансової безпеки банківської системи сприятиме досягнення: стабільності кредитування реального сектору економіки, доступності й ефективності використання кредитних ресурсів банківських установ, низької залежності капіталу національних банків від учасників-нерезидентів;

2. Безпека небанківського фінансового сектору - це рівень розвитку фондового та страхового ринків, що дає змогу повною мірою задовольняти потреби суспільства в зазначених фінансових інструментах та послугах.

Під фінансовою безпекою страхового ринку в цілому і конкретного страховика, зокрема, слід розуміти такий рівень забезпеченості страхових компаній фінансовими ресурсами, який дозволив би їм у разі потреби відшкодувати обумовлені у договорах страхування збитки їх клієнтів і забезпечити ефективне функціонування. Фінансова безпека страхового ринку буде досягнута у тому випадку, коли буде забезпечена на належному рівні фінансова безпека не лише страховиків, але й страхувальників, посередників, сегментів страхового ринку, страхових операцій, послуг і страхових продуктів.

Забезпечення фінансової безпеки фондового ринку передбачає досягнення такого обсягу його капіталізації, який сприятиме досягненню стійкості фінансового стану емітентів, власників, покупців, організаторів торгівлі, торговців, інститутів спільного інвестування, посередників (брокерів), консультантів, реєстраторів, депозитаріїв, зберігачів і держави в цілому. Оцінюючи безпеку фондового ринку варто брати до уваги безпеку ринку державних цінних паперів і ринку корпоративних цінних паперів, а також інших його сегментів: ринків акцій, облігацій, векселів, казначейських зобов'язань, ощадних сертифікатів, біржового та позабіржового ринків. Безпечний рівень фондового ринку досягається за умови його захисту від внутрішніх та зовнішніх загроз, впливу негативних чинників на процеси емісії, запозичення та повернення коштів, одержання дивідендів і відсотків та ін.

3. Боргова безпека - відповідний рівень внутрішньої та зовнішньої заборгованості з урахуванням вартості її обслуговування та ефективності використання внутрішніх і зовнішніх запозичень та оптимального співвідношення між ними, достатній для задоволення нагальних соціально-економічних потреб, що не загрожує суверенітету держави та її фінансовій системі. Боргова безпека характеризується відповідним рівнем внутрішньої та зовнішньої заборгованості з урахуванням вартості її обслуговування та ефективності використання внутрішніх і зовнішніх запозичень й оптимального співвідношення між ними, достатнім для задоволення визначених соціально-економічних потреб, що не провокує виникнення надмірного боргового навантаження, не загрожує втраті суверенітету держави та стабільності її фінансовій системі загалом. При цьому має зберігатися економічна можливість держави вчасно виконувати зобов'язання з погашення основних сум боргів та відсотків за ними, тобто підтримання належного рівня платоспроможності та кредитного рейтингу;

4. Бюджетна безпека - це стан забезпечення платоспроможності та фінансової стійкості державних фінансів, що надає можливість органам державної влади максимально ефективно виконувати покладені на них функції. Вона визначає спроможність бюджетної системи забезпечити фінансово-економічну самостійність держави за рахунок достатності фінансових ресурсів, які мобілізуються до бюджетів різних рівнів внаслідок акумулювання податкових та інших надходжень, та передбачає здійснення ефективного використання бюджетних коштів в процесі виконання функціональних обов'язків, тобто забезпечення соціального захисту, державного управління, фінансування охорони здоров'я, науки, освіти, культури, спорту, забезпечення безпеки й оборони і т. д. Бюджетна безпека характеризується ступенем збалансованості бюджету, тобто розміром його дефіциту або ж бездефіцитності (профіциту), величиною бюджету та обсягом його виконання,

процесом бюджетотворення, рівнем бюджетно-податкової дисципліни, масштабами бюджетного фінансування;

5. Валютна безпека - це стан курсоутворення, який характеризується високою довірою суспільства до національної грошової одиниці, її стійкістю, створює оптимальні умови для поступального розвитку вітчизняної економіки, залучення в країну іноземних інвестицій, інтеграції України до світової економічної системи, а також максимально захищає від потрясінь на міжнародних валютних ринках. Забезпечення валютної безпеки на прийнятному рівні можливе за такого стану курсоутворення, який характеризується високою довірою суспільства до національної грошової одиниці, її стійкістю, створює відповідні умови для поступального розвитку вітчизняної економіки, залучення в країну іноземних інвестицій, інтеграції України до світової економічної системи і максимально захищає від потрясінь на міжнародних валютних ринках. При цьому має бути такий ступінь забезпеченості держави валютними коштами, який є достатнім для додержання позитивного сальдо платіжного балансу, виконання міжнародних зобов'язань, накопичення належного обсягу і складу валютних резервів, підтримання стабільності національної грошової одиниці. Також досягнення валютної безпеки на належному рівні можливе за наявності нормального валютного паритету, умов конвертованості, продуманої та виваженої валютної політики, дієвого валютного контролю;

6. Грошово-кредитна безпека - це стан грошово-кредитної системи, що забезпечує всіх суб'єктів національної економіки якісними та доступними кредитними ресурсами в обсягах та на умовах, сприятливих для досягнення економічного зростання національної економіки. Забезпечення грошово-кредитної безпеки можливе за умови існування досконалої грошової системи, що передбачає досягнення стабільності національної грошової одиниці, вчасне виконання основних параметрів засад грошово-кредитної політики на певний рік, реалізацію ефективного управління грошовими потоками на державному рівні, організацію захисту фінансових інтересів суб'єктів грошово-кредитного ринку, проведення вірних антиінфляційних заходів.

Складові фінансової безпеки держави є взаємопов'язаними і мають значний вплив одна на одну та загальний рівень фінансової безпеки держави зокрема.

3. Індикатори економічної безпеки держави

За сучасною методологією рівень економічної безпеки визначається шляхом розрахунку кількісних та якісних оцінок загроз національним економічним інтересам із застосуванням критеріїв та індикаторів економічної безпеки, їхніх оптимальних, порогових і граничних значень.

Зокрема, основним критерієм економічної безпеки країни є здатність її економіки зберігати або, принаймні, швидко відновлювати критичний рівень суспільного відтворення в умовах припинення зовнішніх надходжень товарів і послуг чи загострення кризових ситуацій внутрішнього характеру.

У найбільш узагальненому вигляді основні критерії економічної безпеки держави можна сформулювати таким чином:

- національна економіка має забезпечуватися достатніми обсягами ресурсів та інвестиційних товарів для сталого розвитку;

- потрібні достатні обсяги державних резервів і запасів стратегічно важливих видів продукції і товарів, у тому числі товарів критичного імпорту;
- потрібен достатній для підтримання науково обґрунтованих рівнів споживання населенням обсяг споживчих товарів;
- фінансово-бюджетна і грошово-кредитна системи мають бути в змозі забезпечувати стійкий розвиток національної економіки;
- мають бути сприятливі умови для розвитку підприємництва;
- необхідно забезпечити випереджальний розвиток науково-технічного й інноваційного потенціалів для підтримання сталого економічного зростання;
- інститути державної влади повинні мати можливість здійснювати дієву політику захисту національних економічних інтересів;
- має забезпечуватися ефективно включення національної економіки у світову господарську систему, що поєднує в собі розвиток експортного потенціалу, задоволення потреб внутрішнього ринку, захист вітчизняних товаровиробників і розвиток їх міжнародної конкурентоспроможності;
- включення в міжнародні валютно-фінансові відносини має сприяти забезпеченню сталості грошово-фінансової системи.

Індикаторами економічної безпеки країни є найважливіші економічні показники, визначені на основі критеріїв економічної безпеки, які відображають стан та динаміку розвитку економіки країни, а відхилення від оптимальних значень чи перевищення граничних розмірів їх призводить до порушення нормального перебігу відтворювальних процесів, виникнення або посилення негативних явищ і тенденцій суспільного розвитку.

Оптимальні значення таких індикаторів - це інтервали значень, у межах яких створюються найбільш сприятливі умови для відтворювальних процесів в економіці.

Порогові значення індикаторів є кількісними величинами, порушення яких спричиняє несприятливі тенденції в економіці, а граничні значення індикаторів відображають значення показників, порушення яких зумовлює загрозливі процеси в економіці. Встановлення порогових значень індикаторів економічної безпеки України ґрунтується на врахуванні світового досвіду щодо нормалізації показників економічної безпеки та напрацювань українських вчених.

Перелік індикаторів економічної безпеки України за складовими зазначений у Методичних рекомендаціях щодо розрахунку рівня економічної безпеки України.

Індикатори виробничої безпеки держави:

- Середнє співвідношення обсягів валової доданої вартості (далі - ВДВ) промисловості України та ВДВ промисловості окремих країн Європи, відсотків
- Різниця індексу ВДВ промисловості України та Китаю, відсоткових пунктів
- Різниця індексу промислового виробництва України та Росії, відсоткових пунктів
- Ступінь зносу основних засобів промисловості, відсотків
- Частка високотехнологічної продукції в загальному обсязі реалізованої промислової продукції, відсотків
- Трудомісткість промислового виробництва, відсотків
- Рентабельність операційної діяльності промислових підприємств, відсотків

- Обсяг виконаних будівельних робіт до 1990 року, відсотків
- Ступінь зносу основних засобів у будівництві, відсотків
- Рентабельність операційної діяльності підприємств будівництва, відсотків
- Ступінь зносу основних засобів на підприємствах транспорту та зв'язку, відсотків
- Рентабельність операційної діяльності підприємств транспорту та зв'язку, відсотків
- Урожайність основних зернових та зернобобових культур, ц з 1 га площі збирання
- Середній річний удій молока від однієї корови, кг
- Ступінь зносу основних засобів у сільському господарстві, мисливстві, лісовому господарстві, відсотків
- Співвідношення імпортової ціни на газ в Україні та Європі, разів
- Індикатори демографічної безпеки держави:
- Чисельність наявного населення, відсотків до рівня 1990 року
- Очікувана тривалість життя при народженні, років
- Коефіцієнт дитячої смертності (померло дітей віком до одного року), на 1 тис. народжених живими
- Коефіцієнт природного приросту, на 1 тис. осіб наявного населення
- Частка населення похилого віку в загальній чисельності населення (станом на кінець звітної періоду), відсотків (коефіцієнт старіння)
- Демографічне навантаження непрацездатного населення на працездатне, відсотків
- Загальний коефіцієнт міграційного приросту, скорочення (-) (на 10 тис. осіб)
- Індикатори енергетичної безпеки держави:
- Частка власних джерел у балансі паливно-енергетичних ресурсів держави, відсотків
- Рівень імпортової залежності за домінуючим ресурсом у загальному постачанні первинної енергії, відсотків
- Частка імпорту палива з однієї країни (компанії) у загальному обсязі його імпорту, відсотків
- Знос основних виробничих фондів підприємств паливно-енергетичного комплексу, відсотків
- Відношення інвестицій у підприємства паливно-енергетичного комплексу до валового внутрішнього продукту (далі - ВВП), відсотків
- Енергоємність ВВП, кг умовного палива/гривень
- Запаси природного газу, місяців споживання
- Запаси кам'яного вугілля, місяців споживання
- Частка відновлювальних джерел у загальному постачанні первинної енергії, відсотків
- Частка втрат при транспортуванні та розподіленні енергії, відсотків
- Індикатори зовнішньоекономічної безпеки держави:
- Відкритість економіки, відсотків
- Коефіцієнт покриття експортом імпорту, разів

- Питома вага провідної країни-партнера в загальному обсязі експорту товарів, відсотків
 - Питома вага провідної країни-партнера в загальному обсязі імпорту товарів, відсотків
 - Питома вага провідного товару (товарної групи) в загальному обсязі експорту товарів, відсотків
 - Питома вага провідного товару (товарної групи) за виключенням енергетичного імпорту в загальному обсязі імпорту товарів, відсотків
 - Питома вага сировинного та низького ступеня переробки експорту промисловості в загальному обсязі експорту товарів, відсотків
 - Частка імпорту у внутрішньому споживанні країни, відсотків
 - Індекс умов торгівлі (ціновий), відсотків
 - Завантаженість транзитних потужностей нафтотранспортної системи, відсотків
 - Завантаженість транзитних потужностей газотранспортної системи, відсотків
- Індикатори інвестиційно-інноваційної безпеки держави:
- Валове нагромадження основного капіталу, відсотків ВВП
 - Відношення вартості нововведених основних засобів до обсягу капітальних інвестицій, відсотків
 - Інтегральний індекс інвестиційної сприятливості бізнес-середовища, відсотків
 - Відношення чистого приросту прямих іноземних інвестицій до ВВП, відсотків
 - Відношення кредитів, наданих нефінансовим корпораціям та домашнім господарствам на придбання, будівництво та реконструкцію нерухомості (кумулятивно, скореговані на курсову різницю), відсотків ВВП
 - Частка продукції, що була реалізована на конкурентних ринках країни, відсотків загального обсягу продукції (станом на початок року)
 - Розмір економіки України, відсотків до світового ВВП
 - Питома вага обсягу виконаних наукових і науково-технічних робіт у ВВП, відсотків
 - Відношення витрат на наукові та науково-технічні роботи за рахунок держбюджету, відсотків ВВП
 - Чисельність спеціалістів, які виконують науково-технічні роботи, до чисельності зайнятого населення (на 1 тис. осіб)
 - Питома вага підприємств, що впроваджували інновації, у загальній кількості промислових підприємств, відсотків
 - Питома вага реалізованої інноваційної продукції в обсязі промисловості, відсотків
 - Відношення експорту роялті, ліцензійних послуг, комп'ютерних та інформаційних послуг, наукових та конструкторських розробок, послуг в архітектурних, інженерних та інших технічних галузях, відсотків до ВВП
 - Частка осіб, які повідомили, що за останні 12 місяців користувалися послугами Інтернету (обстеження домогосподарств), відсотків

Індикатори макроекономічної безпеки держави:

- Різниця між індексами продуктивності праці в Україні та реальної середньомісячної заробітної плати, відсоткових пунктів
- Рівень "тінізації" економіки, відсотків ВВП
- Сальдо поточного рахунку платіжного балансу України, відсотків ВВП
- Рівень безробіття (за методологією Міжнародної організації праці), відсотків
- Рівень тривалого безробіття (понад 12 місяців), відсотків до загальної чисельності безробітних
- Різниця темпів зростання ВВП України та темпів зростання економік країн, що розвиваються, відсоткових пунктів
- Індекс споживчих цін (до грудня попереднього року)
- Відношення наявного доходу населення до ВВП, відсотків
- Схильність населення до заощаджень, відсотків
- Відношення обсягів заробітної плати до обсягів соціальних допомог та інших одержаних поточних трансфертів, разів
- Відношення обсягу ВВП на одну особу в Україні до середнього значення в країнах ЄС-27, відсотків
- Зайнятість населення в неформальному секторі економіки, відсотків до загальної чисельності зайнятих

Індикатори продовольчої безпеки держави:

- Добова калорійність харчування людини, тис. ккал
- Співвідношення обсягів виробництва та споживання м'яса та м'ясних продуктів на одну особу, відсотків
- Співвідношення обсягів виробництва та споживання молока та молочних продуктів на одну особу, відсотків
- Співвідношення обсягів виробництва та споживання яєць на одну особу, відсотків
- Співвідношення обсягів виробництва та споживання олії на одну особу, відсотків
- Співвідношення обсягів виробництва та споживання цукру на одну особу, відсотків
- Співвідношення обсягів виробництва та споживання картоплі на одну особу, відсотків
- Співвідношення обсягів виробництва та споживання овочів та продовольчих баштанних культур на одну особу, відсотків
- Виробництво зерна на одну особу на рік, тонн
- Рівень запасів зернових культур на кінець періоду, відсотків до споживання
- Частка продажу імпортованих продовольчих товарів через торговельну мережу підприємств, відсотків

Індикатори соціальної безпеки держави:

- Частка населення із середньодушовими еквівалентними загальними доходами у місяць, нижчими 75 відсотків медіанного рівня загальних доходів, відсотків

- Відношення середньомісячної номінальної заробітної плати до прожиткового мінімуму на одну працездатну особу, разів
- Відношення середнього розміру пенсії за віком до прожиткового мінімуму осіб, які втратили працездатність, разів
- Співвідношення загальних доходів 10 відсотків найбільш та найменш забезпеченого населення (децильний коефіцієнт фондів), разів
- Частка витрат на продовольчі товари в споживчих грошових витратах домогосподарств, відсотків
- Обсяг видатків зведеного бюджету на охорону здоров'я, відсотків ВВП
- Обсяг видатків зведеного бюджету на освіту, відсотків ВВП
- Чисельність ВІЛ-інфікованих осіб з діагнозом, що встановлений уперше в житті, осіб на 100 тис. осіб населення
- Чисельність хворих на активний туберкульоз із діагнозом, що встановлений уперше в житті, осіб на 100 тис. осіб населення
- Загальна чисельність учнів денних загальноосвітніх навчальних закладів, відсотків до загальної чисельності постійного населення у віці 6 - 17 років
- Сума не виплаченої заробітної плати станом на 1 січня (1 липня) до фонду оплати праці за грудень (червень) звітного року, відсотків
- Рівень злочинності (кількість злочинів на 100 тис. осіб населення)
- Рівень зайнятості населення у віці 15 - 70 років, відсотків населення відповідної вікової групи
- Відношення середньомісячної заробітної плати, нарахованої в середньому за годину, у країнах ЄС-27 та в Україні, разів
- Відношення середньої вартості 1 кв. метра загальної площі житла до середньомісячної заробітної плати, разів

При оцінюванні рівня та аналізі стану фінансової безпеки держави варто брати до уваги усі її складники, оскільки кожна сфера характеризується властивими їй чинниками, наявністю та реалізацією яких може мати позитивний чи негативний вплив на фінансовий сектор загалом.

Перелік індикаторів фінансової безпеки України за складовими зазначений у Методичних рекомендаціях щодо розрахунку рівня економічної безпеки України:

1) індикатори банківської безпеки держави:

- Частка простроченої заборгованості за кредитами в загальному обсязі кредитів, наданих банками резидентам України, відсотків
- Співвідношення банківських кредитів та депозитів в іноземній валюті, відсотків
- Частка іноземного капіталу у статутному капіталі банків, відсотків
- Співвідношення довгострокових (понад 1 рік) кредитів та депозитів, разів
- Рентабельність активів, відсотків
- Співвідношення ліквідних активів до короткострокових зобов'язань, відсотків
- Частка активів п'яти найбільших банків у сукупних активах банківської системи, відсотків

2) індикатори безпеки небанківського фінансового ринку:

- Рівень проникнення страхування (страхові премії до ВВП), відсотків

- Рівень капіталізації лістингових компаній, відсотків ВВП
- Рівень волатильності індексу Першої фондової торговельної системи (далі - ПФТС), кількість критичних відхилень (-10 відсотків)
- Частка надходжень страхових премій трьох найбільших страхових компаній у загальному обсязі надходжень страхових премій (крім страхування життя), відсотків

3) індикатори боргової безпеки держави:

- Відношення обсягу державного та гарантованого державою боргу до ВВП, відсотків
- Відношення обсягу валового зовнішнього боргу до ВВП, відсотків
- Середньозважена дохідність облігацій внутрішньої державної позики (далі - ОВДП) на первинному ринку, відсотків
- Індекс EMBI (Emerging Markets Bond Index) + Україна
- Відношення обсягу офіційних міжнародних резервів до обсягу валового зовнішнього боргу, відсотків

4) індикатори бюджетної безпеки держави:

- Відношення дефіциту/профіциту державного бюджету до ВВП, відсотків
- Дефіцит/профіцит бюджетних та позабюджетних фондів сектору загальнодержавного управління, відсотків до ВВП
- Рівень перерозподілу ВВП через зведений бюджет, відсотків
- Відношення обсягу сукупних платежів з обслуговування та погашення державного боргу до доходів державного бюджету, відсотків

5) індикатори валютної безпеки держави:

- Індекс зміни офіційного курсу національної грошової одиниці до долара США, середній за період
- Різниця між форвардним і офіційним курсом гривні, гривень
- Валові міжнародні резерви України, місяців імпорту
- Частка кредитів в іноземній валюті в загальному обсязі наданих кредитів, відсотків

- Сальдо купівлі-продажу населенням іноземної валюти, млрд. доларів США
- Рівень доларизації грошової маси, відсотків

6) індикатори грошово-кредитної безпеки держави:

- Питома вага готівки поза банками в загальному обсязі грошової маси ($M0/M3$), відсотків
- Різниця між процентними ставками за кредитами, наданими депозитними корпораціями у звітному періоді, та процентними ставками за депозитами, залученими депозитними установами (крім Національного банку), відсоткових пунктів
- Рівень середньозваженої процентної ставки за кредитами, наданими депозитними корпораціями (крім Національного банку) в національній валюті, відносно індексу споживчих цін, відсоткових пунктів
- Частка споживчих кредитів, наданих домогосподарствам, у загальній структурі кредитів, наданих резидентам
- Питома вага довгострокових кредитів у загальному обсязі наданих кредитів (скорегований на курсову різницю), відсотків

– Загальний обсяг вивезення фінансових ресурсів за межі країни, млрд. доларів США.

Нормативними актами України рекомендується переглядати перелік системи індикаторів та їх порогових значень не рідше ніж один раз на два роки. Разом з тим слід зазначити, що вони можуть переглядатися частіше у разі різких змін економічної кон'юнктури національного та світового ринків, структурних зрушень у національних економічних системах, загострення кризових явищ.

Рівень економічної безпеки в Україні визначається на основі інтегрального індикатора економічної безпеки, який розраховується щоквартально як у цілому по економіці, так і за окремими сферами економічної діяльності. В основу таких розрахунків закладаються нормалізовані значення вхідних показників за кожним індикатором та їхні вагові коефіцієнти, що вказують на ступінь внеску в забезпечення безпеки кожної складової. Стан економічної безпеки України оцінюється шляхом зіставлення розрахованих індикаторів безпеки з їх пороговими значеннями. Наявність значного відхилення від порогового значення свідчить про позитивний або негативний вплив на інтегральний рівень певної складової економічної безпеки. Якщо інтегральний індикатор не відповідає пороговому значенню - це небезпечна зона, якщо відповідає - безпечна зона. Водночас ступінь впливу залежить від динаміки його зміни (позитивної, негативної). Тобто невідповідність величини індикатора пороговому значенню є негативним внеском в інтегральний рівень, водночас позитивна динаміка в цілому може бути позитивним фактором впливу на нього.

Розрахунок інтегрального індикатора за кожною сферою безпеки здійснюється за такою формулою:

$$I_m = \sum_{i=1}^n d_i y_i \quad (8.1),$$

де I_m - агрегований показник/субіндекс m -ї сфери економічної безпеки, де $m = (1, 2, 3 \dots 9)$;

d_i - ваговий коефіцієнт, що визначає ступінь внеску i -го показника в інтегральний індекс складової економічної безпеки;

y_i - нормалізована оцінка i -го індикатора.

Інтегральний індикатор економічної безпеки України (I) в цілому розраховується за такою формулою:

$$I = \sum_m d_m I_m \quad (8.2),$$

де d_m - ваговий коефіцієнт, що визначає ступінь внеску показника/субіндекса m -ї сфери економічної безпеки в інтегральний індекс економічної безпеки України;

I_m - агрегований показник/субіндекс m -ї сфери економічної безпеки, де $m = (1, 2, 3 \dots 9)$.

Такі оцінки є основою для прийняття управлінських рішень щодо аналізу, попередження та нейтралізації реальних і потенційних загроз національним інтересам у відповідній сфері діяльності.

З метою забезпечення економічної безпеки держава реалізує низку системних заходів, спрямованих на внутрішню і зовнішню стабілізацію. Основними напрямками державної політики гарантування національної безпеки України в економічній сфері є:

- забезпечення умов для сталого економічного зростання та підвищення конкурентоспроможності національної економіки;
- прискорення прогресивних структурних та інституціональних змін в економіці, поліпшення інвестиційного клімату, підвищення ефективності інвестиційних процесів;
- стимулювання випереджального розвитку наукомістких високотехнологічних виробництв;
- удосконалення антимонопольної політики та створення ефективного механізму державного регулювання природних монополій;
- скорочення рівня "тінізації" економіки через реформування податкової системи, оздоровлення фінансово-кредитної сфери та припинення відпливу капіталів за кордон, зменшення позабанківського обігу грошової маси;
- створення гарантій соціальної стабільності у суспільстві.

З метою попередження та ліквідації негативних наслідків економічних криз і природних катаклізмів уряди держав створюють так звані компенсаційні ресурси, які включають: золотий та валютний запаси; резерви енергетичних потужностей; технічні засоби для проведення відновлювальних робіт; резерви матеріальних запасів.

4. Сучасні загрози економічній безпеці України

Після розпаду СРСР та здобуття незалежності Україна, поступово переходячи від планового до ринкового типу господарювання, почала будувати власну економічну систему. Складність цього процесу посилювалася тим, що в Україні перехід до ринкових відносин відбувся в період світової фінансової кризи, що, в свою чергу, було причиною підриву і без того складної ситуації в економічній сфері. На цьому етапі виникає потреба у нових орієнтирах, методах і способах формування принципово нової моделі національної економічної системи, що здатна забезпечити захист економічних інтересів особи, суспільства та держави. У зв'язку із цим першочергового значення набуває дослідження та практичне вирішення проблем, пов'язаних із забезпеченням економічної безпеки України.

Внутрішні та зовнішні загрози зумовлюють недостатній рівень стабільності економіки, а, як наслідок, і відповідно зниження рівня економічної безпеки нашої держави. До зовнішніх загроз слід віднести такі:

- нестабільність національної валюти, що відбувається під час нестабільної ситуації в економіці, в період кризи;
- скорочення іноземних інвестицій;
- нестабільні умови зовнішньої торгівлі;
- великий зовнішній борг, що є тягарем для нашої країни та депресивно впливає на розвиток економіки;
- залежність держави в сфері стабільності постачання енергоносіїв.

Основними внутрішніми загрозами стають:

- незначна частка інноваційної продукції;

- неефективне державне регулювання економіки, тобто невідповідність завданням економічного зростання;
- низька конкурентоспроможність продукції;
- корупція;
- невисокий рівень життя більшої частини населення як наслідок нерівномірності розвитку територій, поширення масштабів незайнятості, вплив світової фінансової кризи і т. д.;
- витік капіталу за кордон.

Потенційними загрозами економічному суверенітету України слід також вважати структурні диспропорції. Адже Україна отримала у спадщину надзвичайно енергоємний промисловий сектор, суттєво змінити структуру якого за роки незалежності виявилось неможливим. Тим паче, що в умовах глобалізації втручання і регулювальна функція міжнародних організацій набуває вирішального значення. Звужується сфера державного контролю через впровадження новітніх технологій та систем електронного зв'язку, розвиток світових комунікаційних мереж. Це потребує відповідних змін у напрямках і засобах економічної політики, підтримки розвитку потенційно пріоритетних високотехнологічних галузей промисловості, посилення ролі транснаціональних корпорацій в інтегрованій системі міжнародного виробництва. Нині склалася така система світоустрою, за якої транснаціональні корпорації контролюють до половини світового промислового виробництва, більше половини світової зовнішньої торгівлі, а також патентів та ліцензій на нову техніку, технологію і, насамперед, енергозберігаючи.

Отже, опираючись на власні ресурси та сили, на ефект об'єднаної праці народу, Україна повинна реалізувати свій шанс стати великою конкурентоспроможною політичною нацією з європейським рівнем економіки, як і безпеки загалом.

Серед найважливіших національних економічних інтересів, від реалізації яких залежить майбутнє України, добробут і процвітання нації, співробітники Національного інституту стратегічних досліджень виділяють такі:

- створення самодостатньої, конкурентоспроможної, соціально спрямованої, потужної національної економіки;
- створення надійної системи економічної безпеки України, забезпечення можливості самостійного, прогресивного національно-економічного розвитку;
- здійснення структурної перебудови економіки;
- забезпечення ефективного розвитку національної промисловості;
- здійснення державою протекціоністських заходів, спрямованих на підтримку національного товаровиробника;
- істотне зменшення енергоємності і матеріалоємності ВВП;
- здійснення кардинальної модернізації виробництва та розвиток його наукомістких галузей;
- створення замкнених циклів виробництва стратегічно важливої продукції, зокрема військової техніки та озброєння;
- створення рівних соціальних та економічних можливостей для всіх громадян України;
- здобуття Україною належного місця у світовому поділі праці та міжнародній торгівлі, інтеграція у світове господарство;

- побудова економічних відносин з іншими країнами на засадах рівноправності та взаємовигідності;
- забезпечення конкурентоспроможності вітчизняної продукції;
- удосконалення товарної структури експорту й імпорту;
- забезпечення географічної збалансованості експорту й імпорту;
- нарощування експортного потенціалу, забезпечення позитивного сальдо зовнішньо торговельної діяльності;
- підтримка вітчизняних експортерів, сприяння виробникам імпортозамінної продукції, особливо критичного імпорту;
- захист національного ринку від несприятливої дії світової кон'юнктури та іноземної конкуренції;
- ефективне використання Україною свого вигідного географічного положення для здійснення міжнародного транзиту.

Проте поки що державні структури в Україні не досягнули економічної рівноваги. Так, зокрема, постійно підтримуються на державному рівні поставки газу, замість того, щоб замінити його використанням електроенергії та іншими видами енергоносіїв. Це – принциповий структурний момент рівноваги, яку Україна прагне досягти.

При формуванні механізмів регулювання світової економіки в умовах глобалізації повинна йти мова про добровільні угоди, згідно з якими держави зобов'язуються дотримуватись багатосторонніх договорів, визначених правил у сфері торгівлі, від виконання яких очікують певних переваг.

За таких умов економічна безпека, насамперед, підприємництва України має можливості одержати такі права і переваги у світовій організації торгівлі, які сприятимуть забезпеченню стабільного і довгострокового економічного зростання:

- а) розширений і недискримінаційний доступ українського експорту товарів і послуг на ринки країн-членів цієї організації;
- б) забезпечення контролю за не об'єктивним ставленням до оцінки українських товарів і послуг на ринках більшості країн світу;
- в) встановлення контролю за недопущенням необґрунтованих обмежень щодо ввезення в Україну товарів з інших країн;
- г) створення сприятливих умов для українських виробників товарів щодо розвитку конкурентоспроможних у світовому масштабі товарів і постачальників послуг тощо.

Стосовно економічної безпеки як підприємництва, так і держави в цілому, йдеться про конкуренцію між секторами світової економіки, які випускають взаємозамінну продукцію. Тому стає неможливим застосування до них законодавства певної країни. Тут потрібні спільні правила конкуренції і юридичної відповідальності, які б поширювались на велике коло країн.

Нинішня неузгодженість дій державних структур України використовується тіньовими структурами, які одержують простір до зростання, до розкрадання державного і колективного майна, ухилення від сплати податків, шахрайства з фінансовими ресурсами і зростанням фіктивного підприємництва. За таких умов підприємство у сфері матеріального виробництва зменшується, а частка підприємств, які займаються готовою та роздрібною торгівлею, посередництвом, зростає. Саме тому ситуація, що нині склалася, передусім потребує

регулювання підприємництва. Оскільки міжнародна конкуренція повсякчас зростає, з'являється більше можливостей дроблення виробничих процесів та перенесення окремих ступенів виробництва в інші місця.

Стан розвитку економіки України протягом останніх 10 років не давав змоги забезпечувати національні економічні інтереси. Протягом 2010 - 2019 років стан економічної безпеки оцінювався як незадовільний із погіршенням показників практично за всіма складовими до небезпечного рівня у 2012 році та 2014 - 2015 роках. За розрахунками Міністерства економіки України, здійсненими відповідно до Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України, затверджених наказом Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 29 жовтня 2013 року № 1277, середнє значення рівня економічної безпеки за цей період становило 40 відсотків - зона рівня незадовільного стану (за результатами перерахунку рівня економічної безпеки України за основними складовими економічного характеру). У 2019 році рівень економічної безпеки України становив 43 відсотки, а за підсумками першого півріччя 2020 року - 41 відсоток.

Середнє значення оцінки стану виробничої безпеки за період 2010 - 2019 років становило 53 відсотки (від оптимального значення), що також засвідчує його незадовільний рівень для забезпечення основних національних економічних інтересів України у виробничій сфері. Тенденції зміни стану виробничої безпеки формувалися в умовах скорочення попиту на вітчизняну продукцію, зростання витрат на імпорту сировину та матеріали в умовах високої енерго- та матеріалоємності виробництва, низького рівня технологічності. Внаслідок збройної агресії Російської Федерації та тимчасової окупації частини території України економіка втратила значну частку потенціалу з виробництва товарів та надання послуг, зокрема основні фонди промислових підприємств, доступ до стратегічних корисних копалин та людський капітал.

Чергове зниження рівня виробничої безпеки України у 2019 році та першому півріччі 2020 року (на 2 відсоткових пункти до 56 відсотків та на 3 відсоткових пункти до 51 відсотка відповідно) формувалося на тлі несприятливої цінової кон'юнктури на світовому ринку, зокрема на ринку чорних металів, та ревальвації гривні до долара США у 2019 році порівняно з 2018 роком на 5 відсотків у середньому за рік (у розрахунку грудень 2019 року до грудня 2018 року середньомісячний курс гривні укріпився на 15 відсотків), застосування іншими країнами протекціоністських заходів щодо своїх виробників, додаткових санкцій з боку Російської Федерації і як наслідок падіння обсягів промислового виробництва та погіршення показників рентабельності операційної діяльності промислових підприємств. Негативного впливу виробнича сфера зазнала також від карантинних заходів, запроваджених як в Україні, так і в усьому світі внаслідок поширення COVID-19.

Основними викликами та загрозами у сфері виробничої безпеки є:

- деіндустріалізація економіки;
- втрата частини промислового потенціалу внаслідок збройної агресії Російської Федерації та тимчасової окупації частини території України;
- низький рівень ресурсоефективності економіки та значний рівень ресурсоемності виробництва;

- невідповідність структури національної економіки сучасному технологічному розвитку, недостатня залученість України до глобальних виробничих ланцюгів;
- низький рівень запровадження новітніх технологій виробництва;
- незадовільний технічний стан та рівень захисту об'єктів критичної інфраструктури, недостатність інвестицій в її оновлення та розвиток, потенційна загроза несанкціонованих втручань фізичного і кіберхарактеру в її функціонування;
- законодавча неврегульованість та відсутність органу, відповідального за координацію діяльності у сфері захисту критичної інфраструктури;
- висока зношеність основних засобів в основних видах економічної діяльності;
- наявність частки іноземного капіталу у стратегічних галузях економіки;
- надмірне проникнення імпорту на внутрішній ринок і витіснення з нього українських виробників;
- втрата потенціалу та невирішеність проблеми імпортозаміщення у високотехнологічних виробництвах, насамперед у космічному та авіаційному виробництві;
- недостатній рівень ефективної конкуренції на певних потенційно конкурентних товарних ринках, недостатня ефективність державного регулювання у сфері природних монополій;
- погіршення екологічної ситуації та зміна клімату, наслідки яких можуть найближчим часом спричинити економічний спад в аграрному секторі та пов'язаних з ним видах переробної промисловості;
- неефективне управління відходами, їх переробленням та утилізацією, повільне впровадження маловідходних технологій;
- відсутність виробництва повного циклу критично важливої для забезпечення життєдіяльності людини продукції в умовах прояву новітніх тенденцій поширення пандемій, санкційних політик та інших ізоляційних процесів у світі.

Стан зовнішньоекономічної безпеки протягом 2010 - 2019 років оцінювався як небезпечний (при середньому значенні оцінки стану зовнішньоекономічної безпеки за цей період на рівні 34 відсотків від оптимального значення). Попри відносне поліпшення окремих показників зовнішньоекономічної безпеки у 2019 році (на 5 відсоткових пунктів до 41 відсотка від оптимального значення) та першій половині 2020 року (на 5 відсоткових пунктів до 43 відсотків) низька конкурентоспроможність вітчизняного виробництва, значна частка сировини в структурі експорту товарів і попередня зосередженість на ринках пострадянських країн зумовлювали розбалансування зовнішньоекономічної діяльності в нестабільних умовах розвитку світової економіки, гібридної війни Російської Федерації проти України.

Основними викликами та загрозами у сфері зовнішньоекономічної безпеки є:

- 1) недостатні темпи диверсифікації торговельних потоків України для забезпечення її міцних конкурентних позицій на світовому ринку;
- 2) суттєвий рівень частки торгівлі з Російською Федерацією в загальних обсягах торгівлі, а також використання цією державою економічних інструментів

впливу з метою прийняття рішень, що суперечать основним національним економічним інтересам України;

3) дисфункціональна структура торговельних потоків із превалюванням в експорті сировини, а в імпорті - високотехнологічної продукції;

4) високий рівень імпортозалежності економіки;

5) збільшення кількості протекціоністських заходів, які застосовують іноземні держави, зокрема, щодо українських товарів (високий рівень ставок митних тарифів, інших митних зборів, платежів, а також використання нетарифних бар'єрів - сертифікація, дозволи, ліцензії тощо);

6) нерозвиненість зовнішньоторговельної інфраструктури, недостатній рівень інституційної спроможності для представлення торговельних інтересів України у рамках діяльності міжнародних торговельних організацій, зокрема Світової організації торгівлі (далі - СОТ);

7) існуючий стан доступу товарів та послуг на ринок ЄС, що вимагає якнайшвидшого перегляду положень Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами - членами, з іншої сторони (далі - Угода про асоціацію між Україною та ЄС);

8) ризики обмеження експорту в разі введення нових вуглецевих податків для українських товарів.

Стан інвестиційно-інноваційної безпеки за період 2010 - 2019 років (із середнім значенням оцінок стану безпеки за цей період на рівні 32 відсотків від оптимального значення) також характеризувався як небезпечний.

За підсумками 2019 року якісних змін у стані інвестиційно-інноваційної безпеки не відбулося. Рівень інвестиційно-інноваційної безпеки (31 відсоток у 2019 році та 29 відсотків за підсумком першого півріччя 2020 року) свідчить про неможливість забезпечити стає економічне зростання в умовах поточної недостатності та ресурсної орієнтованості інвестицій.

Основними викликами та загрозами у сфері інвестиційно-інноваційної безпеки є:

- відсутність сприятливих умов для залучення інвестицій та реінвестування, а також недостатнє інституційне забезпечення цих процесів;

- відсутність механізму оцінки (скринінгу) прямих іноземних інвестицій, які залучаються в об'єкти, що мають стратегічне значення для національної безпеки України;

- недосконалість регіональної і цілеспрямованої іміджевої інвестиційної політики, відсутність науково обґрунтованого моніторингу інвестиційного потенціалу України та її регіонів;

- слабо розвинена інноваційна інфраструктура в цілому, і зокрема для ведення бізнесу та впровадження інновацій суб'єктами малого і середнього підприємництва;

- відсутність сприятливих умов для створення та розвитку технологічних компаній та інноваційних підприємств, стартапів;

- незадовільний стан об'єктів дослідницької інфраструктури;

- недостатній обсяг фінансування наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності;

- недостатній для забезпечення інтенсивного розвитку економіки у довгостроковому періоді обсяг фінансування основного капіталу;
- відсутність дієвих економічних стимулів, сприятливих умов для інноваційного оновлення виробництва, низький попит на інноваційну продукцію на внутрішньому ринку;
- недостатній рівень захисту прав інтелектуальної власності;
- протиправні спрямування до вітчизняних технологічних розробок та інновацій з боку іноземних суб'єктів і ризики їх несанкціонованого витоку за кордон;
- низький захист прав власності;
- корупція.

Стан макроекономічної безпеки протягом 2010 - 2019 років (при середньому значенні оцінки стану макроекономічної безпеки за цей період на рівні 38 відсотків від оптимального значення) так само характеризувався як небезпечний. Сформовані у попередні періоди макроекономічні диспропорції, зокрема, на ринку праці, у структурі виробництва, продовжували стримувати економічний розвиток країни (як кількісний, так і якісний).

Рівень макроекономічної безпеки за підсумками 2019 року збільшився на 6 відсоткових пунктів до 45 відсотків від оптимального значення завдяки реалізації політики, спрямованої на підвищення рівня доходів населення, та реалізації Національним банком України політики інфляційного таргетування. Проте за підсумками першого півріччя 2020 року рівень макроекономічної безпеки зменшився на 6 відсоткових пунктів до 39 відсотків порівняно з відповідним періодом у 2019 році, що свідчить про збереження значних ризиків дестабілізації макросередовища.

Основними викликами та загрозами у сфері макроекономічної безпеки є:

1) уповільнення розвитку світової економіки в умовах пандемії COVID-19 та пов'язане з цим зниження світових цін на основні товарні групи вітчизняного експорту;

2) зниження економічної активності в державі та погіршення настроїв економічних агентів в умовах пандемії COVID-19;

3) збереження ризиків посилення інфляційних та курсових коливань в умовах існування монопольних ринків та недостатнього розвитку конкуренції, а також постійної дефіцитності поточного рахунку платіжного балансу та певної невизначеності екзогенних чинників внаслідок пандемії COVID-19;

4) низький рівень благополуччя населення, який призводить до звуження внутрішнього споживання та заощадження, зростання бідності, зокрема і серед працюючих;

5) значні нерівномірності розподілу доходів населення в регіональному розрізі, що провокують надмірну внутрішню трудову міграцію;

6) інтенсивні процеси трудової міграції, які зумовлюють відтік кваліфікованих кадрів;

7) високий рівень безробіття (порівняно з іншими європейськими країнами) в умовах наявних диспропорцій між попитом та пропозицією робочої сили на ринку, а також високої конкуренції на ринку робочої сили в галузях з високою оплатою праці;

8) високий рівень неформальної зайнятості (порівняно з нижчою, ніж в інших європейських країнах, заробітною платою), що у подальшому утримуватиме на високому рівні потоки трудової міграції;

9) низькі темпи зростання продуктивності праці.

Загалом показники всіх основних складових економічної безпеки залишаються низькими, що зберігає високими ризики прояву масштабних дестабілізаційних явищ у розвитку економіки в довгостроковій перспективі.

Протягом останніх 10 років стан фінансової безпеки (при середньому значенні оцінки стану фінансової безпеки за цей період на рівні 42 відсотків від оптимального значення) оцінювався як незадовільний, причиною чого стали постійний дефіцит державного бюджету та пов'язане з цим значне боргове навантаження, недостатній розвиток довгострокового інвестиційного кредитування економіки та фондового ринку. Внаслідок наявності структурних проблем фінансова система України виявилася неспроможною належним чином витримати виклики збройної агресії Російської Федерації та тимчасової окупації частини території України і на декілька років опинилася в кризовому стані.

За підсумком 2019 року рівень фінансової безпеки зменшився на 4 відсоткових пункти (порівняно з 2018 роком) до 42 відсотків та на 3 відсоткових пункти до 38 відсотків за підсумками першого півріччя 2020 року порівняно з рівнем у першому півріччі 2019 року. Проте результати, наведені у звіті про фінансову стабільність, підготовленому Національним банком України, засвідчили, що рівень фінансової безпеки був достатнім для забезпечення виконання фінансовим сектором його функцій належним чином та успішного проходження кризи, викликаній внаслідок пандемії гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2.

Основними викликами та загрозами у сфері фінансової безпеки є:

- низький рівень бюджетної дисципліни, низька інституційна спроможність розпорядників бюджетних коштів розробляти плани діяльності більш як на один рік, обмежені зв'язки між бюджетним плануванням та пріоритетними напрямками розвитку держави;

- значний обсяг дефіциту державного бюджету, що перевищує визначені Бюджетним кодексом України 3 відсотки прогнозного номінального обсягу валового внутрішнього продукту України на відповідний рік, що за фактичної відсутності неборгових джерел його фінансування спричиняє зростання державного боргу та відповідного навантаження на державний бюджет;

- недостатній рівень фінансової інклюзії;

- невирішені питання щодо активів та фінансових зобов'язань на тимчасово окупованих територіях України;

- високий рівень тінізації економіки;

- втрата доходів бюджету внаслідок поширених явищ «сірого» імпорту та контрабанди, схем ухилення від оподаткування, розмивання бази оподаткування шляхом використання «низькоподаткових» юрисдикцій;

- непослідовність правового регулювання відносин у податковій сфері;

- недостатній розвиток довгострокового кредитування;

- значна частка непрацюючих кредитів у кредитному портфелі банків, у тому числі державного сектору;
- функціонування системи пенсійного забезпечення в умовах високого демографічного навантаження;
- низький рівень ліквідності фондового ринку, захисту прав інвесторів поряд із недостатньою спроможністю регулятора протидіяти зловживанням на ринку;
- поширення явища легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом.

5. Економічна злочинність як загроза економічній безпеці держави

Загальноприйнятого кримінально-правового і кримінологічного поняття “економічна злочинність” нині не існує, незважаючи на його широке використання в науковому світі. Це, безумовно, обмежує можливості конструктивного діалогу з метою вдосконалення та уніфікації законодавства про боротьбу з цим явищем.

Злочини економічної спрямованості характеризуються різноманітністю, високоінтелектуальними ознаками, швидкою адаптацією до нових форм, методів підприємницької діяльності (застосування банківських документів, нових електронних засобів платежу, засобів зв'язку й оргтехніки), опануванням нових банківських валютних і митних технологій здійснення господарських операцій.

До економічної злочинності за часів СРСР та досі в Україні відносили деякі види злочинів проти держави (порушення правил про валютні операції, виготовлення і збут підроблених грошей або цінних паперів), злочини проти соціалістичної власності (розкрадання, вчинені шляхом присвоєння, розтрата чи зловживання службовим становищем, шахрайство тощо), господарські злочини (спекуляцію, приписування, приватну підприємницьку діяльність, комерційне підприємництво), посадові злочини (хабарництво, зловживання владою та службовим становищем тощо).

Перехід України до нової економічної системи спричинив глобальну кризу в усіх сферах життєдіяльності. Одним із найбільш небезпечних проявів цієї кризи є економічна злочинність. Саме вона є підґрунтям для організованої злочинності та внаслідок особливих умов, які надають їй сталого розвитку, збільшує рівень корумпованості державного апарату та правоохоронних органів. Основні принципи нової економічної системи було сформульовано в Конституції України 1996 р., згідно з якою визнаються та захищаються всі форми власності, гарантується вільне підприємництво та підтримання конкуренції.

Створення ринків товарів і послуг, розвиток комерційних структур, легалізація підприємництва відбувалися в нашій країні на фоні значного зниження життєвого рівня населення, загострення соціально-економічних суперечностей, криміналізації суспільних відносин. Тому з цим такі соціально значущі сфери, як підприємництво, виробництво та розподіл матеріальних благ, опинилися перед загрозою встановлення кримінального контролю, що досить негативно й деструктивно впливає на гарантування економічної безпеки країни.

Аналіз економічної злочинності свідчить, що протягом останніх років динамічно зростає частка тяжких злочинів економічної спрямованості, передусім зловживань із кредитними та фінансовими ресурсами у сфері підприємницької діяльності, а також розкрадань, хабарництва. Найбільш криміналізованими

виявилися відносини у фінансово-кредитній та банківських системах, зовнішньоекономічній діяльності, у сферах енергозабезпечення та приватизації.

Заслуговує на увагу такий перелік ознак економічної злочинності, запропонований Є. Дементьєвою на підставі аналізу зарубіжної кримінологічної літератури:

- здійснюються в процесі професійної діяльності;
- здійснюються у межах та під прикриттям законної економічної діяльності;
- мають корисливий характер;
- характеризуються тривалим систематичним розвитком;
- завдають шкоди економічним інтересам держави, приватного підприємництва та громадян;
- вчинюються юридичними і фізичними особами, які діють від імені та в інтересах підприємства.

Слід зважати на відмінності економічної злочинності від традиційної майнової злочинності (крадіжки, грабежі, розбої тощо). Економічна злочинність має такі особливості:

1. Під час здійснення традиційного злочину є злочинець, якого слід знайти і притягнути до кримінальної відповідальності, а факт самого злочину є очевидним. В економічному злочині сам факт вчинення злочину є сумнівним або таким, який важко довести. При цьому використовуються витончені способи приховування слідів, виконавців, коштів, отриманих злочинним шляхом.

2. Якщо традиційний злочинець засуджується до позбавлення волі, то для нього стримувальний ефект цього покарання здебільшого є незначним. Застосування ж цього заходу щодо “економічного злочинця” є більш ефективне, оскільки він насамперед боїться втратити свій соціальний статус і респектабельність, без яких не зможе виступати як надійний діловий партнер.

3. Економічній злочинності притаманні такі ознаки:

- складається із кримінально караних діянь суб’єктів господарювання;
- посягає на порядок управління економікою;
- завдає значних збитків державі, суспільству та окремим громадянам;
- має тривалий характер;
- вчинюється фізичними особами, оскільки за кримінальним законодавством України суб’єктом злочину може бути лише фізична особа;
- характеризується високою латентністю, що зумовлено як природною латентністю, так і значними складнощами під час розслідування злочинів у сфері економіки;
- характеризується тісним зв’язком з організованою злочинністю, корупцією, тіньовою економікою та іншими негативними явищами в суспільстві;
- більш ніж інші види злочинності здатна бути способом життя певної частини населення, формуючи у нього напівкримінальний менталітет.

Розрізняють такі види економічних злочинів:

1. Злочини, пов’язані з порушенням правил вільної конкуренції:

- порушення антидемпінгового законодавства;
- комерційне шпигунство;
- змова щодо фіксування цін тощо.

2. Злочини, пов'язані з порушенням прав споживачів:

- випуск недоброякісної продукції;
- шахрайства, які завдають матеріальної шкоди споживачам.

3. Злочини, що посягають на фінансову систему держави:

- приховування прибутку;
- ухилення від сплати податків.

4. Злочини, що ґрунтуються на зловживанні інвестиціями і спричиняють збитки компаньйонам, акціонерам тощо:

- шахрайства з фінансовими документами.

5. Злочини, які пов'язані із зловживанням депозитним капіталом і завдають збитків депозитаріям, кредиторам, гарантам:

- удавані банкрутства;
- махінації зі субсидіями;
- шахрайства у сфері страхування;
- неповернення кредитів із наступним їх викраденням.

6. Злочини, що посягають на фінансовий комерційний сектор економіки:

- використання підроблених банківських документів ;
- використання підроблених платіжних засобів (електронних грошей).

7. Злочини, пов'язані з незаконною експлуатацією природи і порушенням стандартів та нормативів щодо захисту навколишнього середовища, які спричиняють йому шкоду:

- забруднення техногенними відходами;
- незаконне будівництво;
- виробництво шкідливих продуктів.

8. Злочини, які пов'язані зі свідомим порушенням правил техніки безпеки праці з боку менеджменту та спричиняють матеріальні збитки і фізичну шкоду робітникам.

9. Зловживання та шахрайства у сфері соціального страхування та пенсійного забезпечення робітників.

10. Комерційні хабарі.

11. Комп'ютерні злочини.

12. Торгівля забороненими товарами і послугами (наркотики, зброя, люди, дикі тварини, людські органи).

13. Контрабанда (автотранспортних засобів, наркотиків, зброї, культурних цінностей, трансплантатів, людей тощо).

14. Виготовлення і збування підроблених грошей і цінних паперів.

15. Спекуляція.

Нелегальний ринок – це сукупність відносин, які здійснюються з порушенням чинних правових норм і зводять разом покупців і продавців товарів та послуг. Нелегальний ринок є базовим інститутом тіньової і кримінальної економіки. Причинами виникнення і розвитку нелегальних ринків є:

- наявність правової заборони на виготовлення товарів, реалізацію послуг, виконання робіт (наркотичні засоби, трансплантанти, крадене майно, відмивання злочинно отриманих доходів);

- наявність установлених законодавством бар'єрів для доступу на ринок (державна монополія, ліцензування, вікові обмеження для малолітніх на ринку

праці, авторські права, захист інтелектуальної власності (патент, товарний знак);

- державне регулювання цін (установлення максимальних цін, обмеження рентабельності, встановлення фіксованого валютного курсу на рівні, нижчому за рівноважний);

- високий рівень оподаткування та інших витрат, пов'язаних із виконанням установлених законом зобов'язань;

- недостатня жорсткість державного контролю, нездатність держави реалізувати правову заборону або виконання регулюючих розпоряджень;

- недієздатність державних інститутів регулювання ринку, забезпечення прав власності, контрактної дисципліни (наприклад, неефективність судової системи вирішення суперечок, виконань судових рішень, пов'язаних з витребуванням боргів породжують ринок кримінальних послуг з їх «вибиванням»).

Нелегальними ринками є: ринок наркотичних засобів; ринок зброї; ринок автотранспортних засобів; ринок культурних цінностей; фінансовий ринок; ринок праці; ринок трансплантатів; організована проституція; торгівля людьми; незаконна торгівля дикими тваринами; нелегальний гральний бізнес.